

Az ómagyar kori Bihar megye patrocíniumi nevei

1. A magyar helységnevek egy speciális csoportjának, a patrocíniumi helyneveknek kimerítő részletességű vizsgálatát MEZŐ ANDRÁS végezte el eddig megjelent tanulmányaiban, illetve ezek összefoglalásaként s rendszerezéseként megszületett könyvében (A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század. Bp., 1996). Ez a munka célját tekintve az ország egész területén előforduló egyházi helynevek feldolgozására vállalkozott a teljesség igényével. Magam az ómagyar kori Bihar vármegye településnévanyagával foglalkozva az e területen egységben előforduló patrocíniumi nevek névfejlődési tendenciáit szeretném bemutatni a honfoglalástól 1526-ig terjedő időintervallumban.

A településnevek összességét vizsgálva (legyen akár egyrészes, akár kétrészes név) általánosságban megállapíthatjuk – s ez Bihar megyére is igaz – hogy a legnagyobb arányban az olyan nevek fordulnak elő, amelyek a hely valamilyen sajátosságára utaltak. E kategórián belül a 'hely viszonya valamely külső dologhoz, körülményhez' általános jelentés fejeződik ki azokban a településnevekben, amelyekben az ott lévő építmény neve jelenik meg funkcionális-szemantikai szinten. Ebbe az elemzési csoportba sorolhatók be a patrocíniumi nevek is.

2. A lexikális-morfológiai elemzés keretében a tulajdonképpeni személynevek kategóriájába sorolhatjuk a szentneveket, amelyek falvaink nevében úgy jutnak szerephez, mint a település templomának védőszentjeit megnevező névrészek. Bihar vármegye területén 39 települést neveztek el templomi védőszentjükről. Ezeknek a településeknek azonban több névváltozata is létezett, így 57 névalak áll a vizsgálódásunk középpontjában. Neveink nagyobb hányada egyrészes névnek tekinthető, s a 21 kétrészes patrocíniumi elnevezés közül pusztán két olyan emelhető ki (*Boldogasszonytelke*¹, *Szentlászlófalva*²), amelynek nincs egyrészes alakváltozata, tehát nem ment át típusváltáson (vö. MEZŐ, A típusváltás. MNyTK. 183. sz. 143–6). Ezeket a neveket vizsgálva azt láthatjuk, hogy igen széles azoknak a szenteknek a köre, amelyeket Bihar megye területén tiszteltek: az fentebb mondott összes patrocíniumi nevet viselő település 31 szent tiszteletének állított helynévi emléket. Településeink közül 29-nek csak egyetlen névváltozata élt (ezek kettő kivételével mind egyrészes nevek), a többinek vagy korábról datált vagy későbből származó névalakja is létezett.

MEZŐ ANDRÁS a helynevek változástípusainak rendszerével foglalkozva (MNyTK 183. sz. 143–6) négy csoportot állapított meg: 1. a név elhalása, 2. a név felváltása, 3. típuson belüli névváltozás, 4. típusváltás. Bihari patrocíniumi névanyagunkban a vizsgált korszakot tekintve kétféle változástípust figyelhetünk meg:

A. típusváltás

A.1. megőrző tendencia eredményeként védőszentnév > védőszentnév +
-egyház

¹ 1430: *Thoskereky* alio nomine *Bodogazzonteleke* (JAKÓ 217), 1524: *Thotkereke* alio nomine *Bodogazzontheleke* (JAKÓ 217), 1489, 1552: *Bodogazzontheleke* (JAKÓ 217, Cs. I, 604)

² 1435: *Zenthlaszlofalva* (JAKÓ 341)

- A.2. > védőszentnév + *-telek/-telke*
 A.3. > védőszentnév + *-földe*
 A.4. > védőszentnév + *-falva*
 A.5. > védőszentnév + *-szege*
 A.6. > jelzői névrész + védőszentnév

B. a név felváltása

2.1. A típusváltáson átment nevek nagyobbik csoportját azok a nevek alkotják, amelyeknek „puszta személynévi jellegű” névalakja is élt. MEZŐ ezeket az elnevezéseket alapmunkájában a későbbi változások kiindulópontjaként patrocíniumi alapelemeknek nevezi. Az ilyen kiindulási alakok zömmel a XIII. sz.-ból valók, s az újabb névrésszel bővült változatuk a XIV–XV. sz.-ban jött létre. A XIII. sz. végén felbukkant *Szentgyörgy* korábbi névalakja *György(i)* volt, ám a XIV. sz. elejétől több változatban szerepelt: *Györgytelke*, *Györgyegyház*, majd *György-földe* alakban, tehát földrajzi köznévi elemmel kiegészülve jelent meg³.

Boldogasszony formában kerül elénk névanyagunkban a XIII. sz. végén az a település, amely a XV. sz. közepén *Boldogasszonyfalva*, három évtizeddel később egy névelem eltűnésével *Boldogfalva* alakot ölt fel⁴. Ez a változás nem mondható gyakorinak, hiszen MEZŐ ugyan beszél a köznévi alap eltűnésével puszta patrocíniumi névként tovább élő településnevekről, de a *szent* névelem eltűnése nem jelenik meg munkájában önálló jelenséggént. A változást talán az tehetta lehetővé, hogy a *boldog* jelzőt kizárólag a *Boldogasszony* titulusból használták, s ebből az *asszony* elhagyása után is világos volt, hogy Szűz Mária megnevezése a *Boldogfalva* első névrésze.

A második névrészt tekintve a XIII. sz. eleji, Bihartól Ny-ra fekvő *Szentmárton* esetében is ez történt: a XIV. sz. végén *Szentmártonfalva*⁵ alakot vett fel, s hasonló változás ment végbe a XIII. sz.-i *Margitta* nevében is akkor, amikor a XV. sz. elején megszületett a *-falva* utótagú *Margittafalva*⁶ alakváltozat. Ez utóbbi települé-

³ **György(i)** 1292/407: *Georgy*, t. (Gy. 1: 623, JAKÓ 253) **Györgytelke** 1327/469: *Gyorgteluky*, p. (Gy. 1: 623, JAKÓ 253, Cs. I, 609, AO. XI, 157:332), 1332: *Gyurgteluke*, p. (Gy. 1: 623), **Györgyegyház** 1374: *Giurgehaz* (Jakó 253), 1402: *Gewrgeghaz* (ZsO. II/1: 238) **Györgyfölde** 1543: *Gergfelde* (JAKÓ 253)

⁴ **Boldogasszony** 1282>405, 1289, 1332–7/Pp. Reg [3a]: *B. V.*, v. (Gy. 1: 605), 1332–7/Pp. Reg: *B. Marie*, v. ~ *S. Marie Magdalene*, v. (Gy. 1: 605) **Boldogfalva** 1472, 1477, 1487: *Bodogfalwa* (Jakó 218, Cs. I, 604) **Boldogasszonyfalva** 1443, 1459, 1460, 1462, 1471: *Bodogazonfalwa* (Jakó 218, Cs. I, 604), 1469: *Bodogazzonfalwa*, p. (ComBih. 54 [itt tévesen Boldogasszonytelke alatt])

⁵ **Szentmárton** 1213/550, 1332–7/Pp. Reg [3a]: *S. Martini*, v. (Gy. 1: 669, JAKÓ 351, VR. 121:503), 1321: *Scethmartun*, p. (Gy. 1: 669), 1321, 1323 [8a]: *Scentmartun*, p. (Gy. 1: 669, JAKÓ 351 [itt *Scentmarton*]), AO. VII, 236:507, 237:508, 237:509) 1323>448/XV: *Zenthmarton*, p. (Gy. 1: 669, AO. VII, 209:448, 209:449, 209:450 [az utóbbi három helyen: *Zenthmarthon* [2a], *Zenthmarthun*]), 1332–7/Pp. Reg: *S. Martino* (Gy. 1: 669), 1470: *Zenthmarthon* (Cs. I, 624) **Szentmártonfalva** 1388: *Zenthmartonfalua* (JAKÓ 351)

⁶ **Margitta** 1216: *Margneta* (Jakó 294), 1332: *Marguita* (Jakó 294), 1334: *Margytha* (Jakó 294), 1352: *Marita* (Cs. I, 616) ~ *Maryta*, p., v. (ComBih. 206), 1363: *Margita* (Cs. I, 616) **Margittafalva** 1422, 1425, 1478, 1496: *Margythafalwa*, p., opp. (Cs. I, 616, Jakó 294 [itt *Margithafalwa*], ComBih. 206), 1454, 1478: *Margithafalwa*, p. (ComBih. 206)

sünk néveredete problematikus. KISS LAJOS szerint a településnév a *Maria* (1208/1550, Fehértói: 215) pusztá szn.-ből született meg, s tulajdonosával vagy a Szűz Máriáról elnevezett templomával egyaránt kapcsolatban lehet (FNESz. 1: 751, **Kismarja**). MEZŐ ANDRÁS inkább a második vélemény mellett foglal állást, bár a templomcím homályban maradása miatt ez nem bizonyítható, írja (MEZŐ, A templomcím. 223). ORTVAY fogalmazása azonban egyértelműnek látszik: „Nevét kétségtelenül a Bol. Szűz tiszteletére szentelt egyházától kapta” (EgyhFöldLd. 2: 542, ld. 559 is!). Esetleg ide sorolható a XIII. sz.-i *Szentpéter* és a *-szege* köznévi utótaggal kiegészült *Szentpeterszege*⁷, amely azonos datálással áll előttünk, bár itt inkább arra lehet gondolni, hogy a helynévvé nem vált templomcím jelenik meg az első adatban. Nem pusztán a *-falva* utótag jelent új elemet a tizedlajstrombeli *Szentkatalin* XIV. sz. végi alakjában, hanem az *-asszony*- névelem is, s megszületett *Szentkatalinaasszonyfalva*⁸.

A Székelyhídtól K–DK-re fekvő *Keresztúr* a XIV. sz. elejétől a XVI. sz. végéig szerepelt ebben az alakban, majd a *-telek* földrajzi köznévvvel egészült ki⁹.

A patrocíniumi alapelemű elnevezések változástípusait vizsgálva MEZŐ egyik csoportként a „másodlagosan jelzővel bővült sima alapelemek” csoportját határozta meg: megyénkben ilyen átalakuláson ment át a jelzői névrésszel bővült *Szentistván*¹⁰, *Marja*¹¹ XIII. sz.-i és a Körösszegtől ÉNy-ra fekvő *Szentmiklós*¹² XIV. sz.-i neve, s belőlük létrejött a *Várad*szentistván; *Újmarja*, *Ómarja*, *Nagy-marja* és *Kismarja*; illetve *Kisszentmiklós* új elnevezések sora, amelyek a közeli településre, *Váradra*, az osztódott települések viszonylagos korára, illetve méretére (*új, ó, nagy, kis*) utalnak.

⁷ **Szentpéter** 1285: *S. Petri* que vulg. *Scenpeturzege*, eccl. (Gy. 1: 670, Cs. I, 624, Jakó 353) **Szentpeterszege** 1285: *S. Petri* que vulg. *Scenpeturzege*, eccl. (Gy. 1: 670, Cs. I, 624, Jakó 353), 1311: *Scenhpeturcegy*, p. (AO. III, 71:145, Gy. 1: 670, Jakó 353), 1405, 1443, 1450, 1460, 1463, 1476: *Zenthpeterzege*, p. (Cs. I, 624, Jakó 353, ComBih. 312), 1411: *Scenpetersege*, p. (ComBih. 312)

⁸ **Szentkatalin** 1332–7/Pp. Reg: *S. Catherine ~ S. Katharine*, v. ~ *S. Katherine* [3a], v. (Gy. 1: 637) **Szentkatalinaasszonyfalva** 1396: *Zenthkatarene Azzonfalua* (Cs. I, 623) ~ *Zenthkatherinaazzonfalua*, p., v. (ComBih. 76), 1421: *Zenthkatherinaazzonfolwa* (Cs. I, 623)

⁹ **Keresztúrtelek** 1311/318: *Kereztwr* (AO. III, 13:11, Gy. 1: 633), 1318: *Kerezt vr* (Gy. 1: 633, AO. V, 52:105), 1328: *Kerusthur* (Gy. 1: 633), 1333: *Kereztur* (Gy. 1: 633, JAKÓ 274) **Keresztúr** 1582: *Kerezturtelek* (JAKÓ 274)

¹⁰ **Szentistván** Obituarium O. Praem. [saec. XII] [2a], [saec. XII–XIII] [2a], [saec. XIII.] [2a], 1234 k./XV [6a], 1252, 1294/458 [2a], 1320/633, 1332–7/Pp. Reg: *S. Stephani*, mon. (Gy. 1: 688), 1294/458: *S. Stephanus* [2a] (Gy. 1: 688), 1308/355: *S. Stephano* (Gy. 1: 688) **Várad**szentistván 1214/307: *S. Stephani Varadiensis*, 1234 k./XV [5a]: *S. Stephani Waradiensis*, *S. Stephanus*, *Waradine civitas*, 1265: *S. Stephani de Varadino*, eccl. (Gy. 1: 688)

¹¹ **Marja** 1277/282: *Mariam* (Gy. 1: 641), 1323: *Marya* (AO. VII, 187:399, 206:441) [1291–4] [2a], 1332–7/Pp. Reg, 1341: *Maria*, v., p. (Gy. 1: 641, Jakó 296, MNy. 1926. 222, 358), 1332–7/Pp. Reg: *Vinum* (Gy. 1: 641), 1447, 1456: *Marya*, p., de (ComBih. 225) **Újmarja** [1291–4]: *Maria noua* (Gy. 1: 641, JAKÓ 296 [itt *Maria nova*], MNy. 1926. 299 [itt *Moria noua*]), 1332–7/Pp. Reg [4a], 1335: *Vymaria* (Gy. 1: 641, Jakó 296) **Ómarja** 1322, 1332–7/Pp. Reg [4a], 1341, 1342, 1353: *Omaria*, v., p., de (Gy. 1: 641, Jakó 296, A. IV, 226, 227, A. V, 502, ComBih. 179) **Nagymarja** 1426: *Naghmaria* (JAKÓ 296), 1490: *Nagh Maria* (Cs. I, 616) **Kismarja** 1490: *Kys Maria* (Cs. I, 616, Jakó 296), 1521: *Kysmaria*, de (ComBih. 179)

¹² **Szentmiklós** 1311/323: *Scenmiclos* (A. I, 235–6, AO. III, 82:167, AO. VII, 305:662), 1322: *Scenhtmyklws* (JAKÓ 353) **Kisszentmiklós** 1552: *Kys Zenthmyklos* (JAKÓ 353)

Egyetlen bihari települést jelöltek a kezdetektől párhuzamosan a „puszta személynévi” és a jelzős szentnévi változattal: *Lázár* és *Szentlázár*¹³.

A *Szentjog* elnevezésben a „jobb kéz” jelentésű denominális nomenképzős *jog* (TESz. 2: 277–8) és a *Szent* jelzői névelem kapcsolódott össze, ám idővel a *jó*-ból alakult középfokú melléknév állt a szemantikailag elavult *jog* helyére. A település legkorábbi megnevezése a XII. sz.-tól latinul szerepel, majd alakváltozatként a XIV. illetve a XV. sz.-ban a *Szentjog* és a *Jog*¹⁴ jelenik meg. Erre a változásra (ti. hogy a patrocíniumi név *szent* jelzői néveleme tűnik el) nem találunk példát Mezőnél, s bizonyára ritka névalakulási mód lehetett.

A XIV. sz. utolsó negyedében élő *Szentkozmadamján* majdszak egy évszázaddal később elemkihagyás eredményeként *Szentkozma* és *Szentdamján* néven jelenik meg újra¹⁵.

2.2. Öt olyan templomi védőszentjéről elnevezett települést találunk Biharban, amelynek a patrocíniumi névhez egyáltalán nem kötődő névváltozata is élt vagy korábbi vagy későbbi adatolással. Ezekben az esetekben a név felváltásáról beszélhetünk. MEZŐ munkája e csoportokat a „más motivációjú korábbi nevek felváltása Ø fokú patrocíniumi helynévvel”, illetve a „régőbbi patrocíniumi név fölcserélése egyéb motivációjú névvel” kategóriájában tartja számon. Ilyenek voltak Bihar megyében (*Mindszent* (a Diószeg melletti) – *Egyed*, *Egyedmonostora*, *Tótfalu*¹⁶; *Szentmárton* (Margittától ÉK-re) – *Genyete*¹⁷; *Boldogasszonytelke* – *Tóskereke*¹⁸; *Szentmiklós* (Székelyhídtól D-re) – *Márkos(i)*¹⁹).

RÁCZ ANITA

¹³ *Lázár* [1291–4]: *Lazar*, v. (Gy. 1: 669, JAKÓ 351, MNy. 1926. 300) *Szentlázár* [1291–4], 1332–7/Pp. Reg [2a]: *S. Lazaro* (Gy. 1: 669, JAKÓ 351 [itt *Sanctus Lazarus*], MNy. 1926. 358), 1332–7/Pp. Reg [2a]: *S. Lazari*, v. (Gy. 1: 669), 1406, 1458, 1459: *Zenthlazar*, p., v. (Cs. I, 624, ZsO. II/1: 537, 635, JAKÓ 351, ComBih. 292)

¹⁴ *Szentjobb* [1163–73]>520 k.: *Sanctissimam Dextreram* (Gy. 1: 688), 1239: *S. Dextre Szentjog* 1326/XVIII., 1332–7/Pp. Reg: *S. Jog* (Gy. 1: 668); 1395: *Zenthhyog*, de (ComBih. 291, 292); 1407: *sancti Jog*, monasterium (ZsO. II/2: 13); 1436, 1470, 1479: *Zenthhog*, de (ComBih. 291); 1449–54, 1469: *Zenth Jog ~ Zenthhygh* (Cs. I, 623); 1469, 1475: *Zenthjogh* (Cs. I, 623; Jakó 350); 1470: *Zenth Jogh*, de (ComBih. 291) *Jog* 1405: *Jog* (ZsO. II/1: 532)

¹⁵ *Szentkozmadamján* 1373: *Zentcozmadomyen* (Jakó 351), 1425, 1495: *Zenthkozmadamyen*, p. (Cs. I, 624, ComBih. 312), 1487: *Zenthkozmademyen* (Cs. I, 624) *Szentkozma* 1463, 1487: *Zenthkozma* (Jakó 351, Cs. I, 624), 1464: *Zenthcosma* (Cs. I, 624) *Szentdamján* 1479: *Zenth Damian* (Jakó 351)

¹⁶ *Mindszent* 1325: *Mendzenth* (Gy. 1: 614, A. II, 218, AO. IX, 248:458) *Egyed* 1214/550, 1275, [1278 k.], 1438: *Igged* (Gy. 1: 614, Cs. I, 607, JAKÓ 236, VR. 80:288), 1275/309, [1278 k.], 127[8] [2a], 1278/309, 1279/309, 1287/309, [1291–4], 1297, 1307 [2a], 1307>383>399, 1307>383>414, 1309/310, (1309), 1310, (1310) [2a], 1311, 1323, 1332–7/Pp. Reg [4a], 1393: *Egged*, mon., v., p. (Gy. 1: 614, ZsO. I, 353, Jakó 236, A. I, 219, MNy. 1926. 222, 298, 359, AO. II, 77:164, 343:785, 385:883, 428:990, AO. III, 9:1, AO. VII, 284:615), 1310: *Eghed*, mon. (Gy. 1: 614, Jakó 236, AO. II, 429:992), 1310: *Eggied* (AO. II, 431:995), 1316, 1342: *Eged*, mon. (ComBih. 111, AO. IV, 110:282), 1321: *Egied*, eccl. (Gy. 1: 614, A. I, 623), 1342: *Egyuk*, de (ComBih. 111), 1386, 1388, 1452, 1490: *Eggyed*, de, p. (ZsO. I, 38, ComBih. 111), 1438: *Egegh ~ Egyed* (Cs. I, 607) *Egyedmonostora* 1386: *Egyedmonustra*, de (ComBih. 111) ~ *Eggyedmunstora*, de (ComBih. 111), 1438: *Egyedmonustora* (Cs. I, 607) *Tótfalu* 1439: *Thotfalw* (ComBih. 111), 1511: *Thothfalw* (JAKÓ 237)

¹⁷ *Szentmárton* 1332: *Sanctus Martinus* (JAKÓ 245), 1489: *Zenthmarton* aliter *Genyete* (Cs. I, 608) ~ *Zenthmarton* vel *Genyethe* (Jakó 245) *Genyete* 1345, 1412, 1425: *Genethe*, de (Cs. I, 608, JAKÓ 245, ComBih. 134), 1489: *Zenthmarton* aliter *Genyete* (Cs. I, 608) ~ *Zenthmarton* vel *Genyethe* (JAKÓ 245), 1454: *G n' ethe*, pr. (ComBih. 134)